

Z.H.CƏBRAYILOVA*dissertant, baş müəllim*

DOI: 10.48652/v0161-8079-9810-d

Bakı Slavyan Universiteti

(Bakı şəh., S.Rüstəm küç., 25)

**YUSİF BALASAQUNLUNUN “QUTADĞU BİLİG” ƏSƏRİNDƏ
AİLƏ TƏRBIYƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Açar sözlər: ailə tərbiyəsi, əxlaq, türk tarixi, fərdi tərbiyə, bilik, yaradıcılıq qabiliyyəti, davranış nümunəsi, xoşbəxtlik.

Ключевые слова: семейное воспитание, нравственность, история тюрков, индивидуальное воспитание, знание, творческие способности, поведенческий пример, счастье.

Key words: family education, morality, the history of the Turks, individual education, knowledge, creativity, behavioral example, happiness.

Məlumdur ki, istənilən cəmiyyətin ilk struktur birliyi şəxsiyyətin əsasını qoyan ailədir. Ailə qan və qohumluq əlaqələri ilə bağlıdır. O, qadın və kişini, uşaqları və eyni zamanda iki, üç, bəzən dörd nəslə: ata-ananı, onların uşaqlarını, baba və nənəni, nəvə və nəticəni özündə birləşdirir. Ailənin əsas funksiyası insan nəslini yetişdirmək, uşaq böyütmək və tərbiyə etməkdir.

Ailə tərbiyəsi məsələsi və onun mahiyyəti tədqiqatçılar tərəfindən kifayət qədər araşdırılmış, lakin Yusif Balasaqunlunun yaradıcılığında bu mövzu ayrıca tədqiqat obyektinə olmamışdır. Ona görə də bu məqalədə Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu bilig” əsərində ailə tərbiyəsi məsələlərini təhlil etmək niyyətindəyik. Mövzu ilk dəfə tədqiq olunduğu üçün çox aktualdır.

Ailə tərbiyəsinin əsas istiqamətləri bütün dövrlərdə demək olar ki, eynidir, yəni dəyişməz qalmışdır. Həmin istiqamətlər aşağıdakılardır: ümumbəşəri dəyərlər, düzlük, şərəf, ləyaqət və xeyirxahlıq, insanlara sevgi və əməksevərlik, yaxşılığa görə minnətdar olmaq qabiliyyəti və s. Ailə tərbiyəsi bu keyfiyyətləri formalaşdırmaq üçün yaranmışdır.

Bilirik ki, ailə tərbiyəsinin nəticəsi olan əxlaq həmişə yüksək dəyərləndirilir. Məsələn, Məhəmməd (s.a.s) peyğəmbərin kəlamlarından nümunə olaraq bunları göstərə bilirik: “Əxlaqı və davranışı ailə üzvlərinin xoşuna gələn adam həqiqi müsəlmandır (3, s. 25). Övlada ədəb öyrətmək, bilin ki, bir dolu qab buğda sədəqə verməkdən yaxşıdır (3, s. 22). Atanın övladına öyrətdiyi ən yaxşı şey ədəbdir (s. 22). Valideynləri qəzəbləndirmək cinayətlərin ən ağırıdır (3, s. 23). Qocaya hörmət – Allaha hörmət deməkdir (3, s. 12). Ataya ibadət – Allaha ibadətdir. Atanın üzünə ağ olmaq – Allahın üzünə ağ olmaqdır (3, s. 51). Behişt anaların ayaqları altındadır (3, s. 46). Övladlarımız arasında ədalətə riayət edin, ədaləti gözləyin. Atanın öz övladlarına əvəzsiz olaraq verdiyi, bağışladığı şeylərin ən üstünü odur ki, onu yaxşı böyütsün, gözəl tərbiyə etsin” (3, s. 4). və s.

“Qurani-Kərim”də ailə tərbiyəsinə dair məsələlər surələrdə öz əksini tapmışdır. Məsələn, Əl-İsra (“Gecə vaxtı seyr”) və ya Bəni-İsrail (İsrail oğulları) surəsinin 23 və 24-cü ayələrində deyilir: “Rəbbin yalnız Ona ibadət etməyi və valideynlərə yaxşılıq etməyi, onlara yaxşı baxıb gözəl davranmağı buyurmuşdur. Əgər onların biri və ya hər ikisi sənənin yanında yaşayıb qocalığın ən düşgün çağına yetərsə, onlara: “Uf belə demə, üstlərinə qışqırıb, acı söz söyləmə. Onlarla xoş danış”. Onların hər ikisinə acıyaraq mərhəmət qanadının altına alıb: “Pərvərdigara! Onlar məni körpəliyimdən nəvazişlə tərbiyə edib bəslədikləri kimi, Sən də onlara rəhm et!” – de (5, s. 252). Deməli, müqəddəs kitabda övladların valideynlərə, valideynlərin də övladlara qayğı göstərmələri vacib buyurulmuşdur!

Xalq məsəllərində də ailə tərbiyəsinə aid fikirlərə rast gəlirik. Məsələn, «Qızını döyməyən, dizinə döyər», «Uşağım əzizdir, tərbiyəsi ondan da əzizdir», “Mərd oğul ataya çəkər”, “Uşaq gördüyünü götürər” və s.

Beləliklə, aydın olur ki, ailə tərbiyəsinin özəyini əcdadların, ulu babaların təcrübəsi, valideynlərin hörmət və nüfuzu, onların əməli, işi, davranış nümunələri təşkil edir. Ata və ana ailə tərbiyəsi məsələsində nümunə olaraq birinci pillə, yəni əsas sayılır. Belə ki, oğlan üçün nümunə ata, qız üçün nümunə isə ana hesab edilir. Bəzən ailələrdə tərbiyə işini ata və ana deyil, tərbiyəçilər həyata keçirir. Bu proses daha çox varlı ailələrdə baş verir. Bu cür varlı ailələrdə uşaqların təhsili və tərbiyəsi ilə xüsusi müəllimlər məşğul olurlar. Onlar savadları və müdriklikləri ilə uşaqlarda ata-ana yurduna, Vətənə, doğma təbiətə, doğma dilə, əziz insanlara və bütövlükdə, insana, böyüklərə, kiçiklərə sevgi tərbiyə etməklə məşğul olurlar.

Azərbaycan tarixinin sovet dövrünü götürəndə görürük ki, uşaqların tərbiyəsi ilə ailə ilə yanaşı uşaq tərbiyə müəssisələri: körpələr evi, uşaq bağçaları, məktəblər və s. məşğul olmuşlar. Amma buna baxmayaraq, ailə tərbiyəsi yenə birinci yerdə gəlir.

Fransız maarifçisi və filosofu Jan Jak Russo vaxtilə bildirmişdir ki, əvvəlkinə nisbətən sonrakı tərbiyəçi uşağa daha az təsir edir. Zənnimizcə, bu ona görədir ki, ailə əvvəlki tərbiyəçi olduğundan, o, körpələr evinə, bağçaya və məktəbə nisbətən uşağa daha güclü tərbiyəvi təsir edir. Çünki uşaqları tərbiyə etmək üstünlüyünü ailəyə təbiət özü vermişdir.

“Ailə tərbiyəsinin məqsədi uşaqlarda elə şəxsi keyfiyyətləri və xasiyyətləri formalaşdırmaqdır ki, onlar həyat yolunda rast gəldikləri çətinlikləri və maneələri layiqincə aradan qaldırınsınlar. Axı, həyat gözlənilməz hadisələrlə doludur. Uşaqların intellektual və yaradıcılıq qabiliyyətləri, dərketmə vərdişləri və ilk əmək fəaliyyəti təcrübəsi, mənəvi və estetik zövqlər, emosional mədəniyyət və fiziki sağlamlıq – bütün bunlar ailədən, valideynlərdən asılıdır. Bunlar ailə tərbiyəsinin başlıca məqsədidir” (4, s. 477).

Məlumdur ki, qədim türk xalqlarının özünəməxsus tərbiyə tarixi olmuşdur. Məşhur türk tədqiqatçısı Ziya Göyalp yazırdı ki, “əgər qədim yunanlar estetikada, romalılar hüquqda, israil və ərəblər dində, fransızlar ədəbiyyatda, anqlosaksonlar iqtisadiyyatda, almanlar musiqi və metafizikada birinci olmuşlarsa, türklər əxlaqda birincilik qazanmışlar” (9, s. 64).

Qədim türk tayfalarında ailə tərbiyəsi, ailə əxlaqı birinci yerdə durduğundan əsl-nəcabətə böyük əhəmiyyət verilirdi. Atanın əsl-nəcabəti araşdırıldığı kimi, ananın da əsl-nəcabətinə eyni dərəcədə önəm verilirdi. Lakin ailədə ata əsas tərbiyə nümunəsi sayılırdı. Çünki türklərdə ata kultu mövcud olmuşdur. Elə buna görə də ata ocağı müqəddəs hesab edilmişdir. Bu günümüzdə də bu ənənə davam etməkdədir. Belə ki, ata evi heç vaxt boş qalmamalı və onun bacasından həmişə tüstü çıxmalıdır.

Türklər ataya od-ocağın sahibi deyirmişlər. Od-ocağın mütləq sahibi olan atalar uşaqlarını tərbiyə etmək istədikdə onlara belə deyirmişlər: “Sizə ancaq atanızın malı deyil, həm də onun adı, şərəf və ləyaqəti qalır”. Türklərdə oğulu ata, qızı isə ana tərbiyə etməli idi. Atanın ən müqəddəs vəzifələrindən biri oğlunu evləndirmək olmuşdur. Türk ailə əxlaqına və adətlərinə görə ailə süfrə başında birgə oturmalı idi. Süfrədə atadan öncə heç kimin əlini xörəyə vurmağa ixtiyarı çatmırdı. Fikir verdikdə görürük ki, türk xalqlarında uşaqlar atalarına çox böyük hörmət və ehtiramla yanaşmışlar. Tarixi araşdıranda aydın olur ki, adətən türk ataları məişət pozğunluğuna yol verməmiş, əksinə olaraq övladları üçün kişilik, cürət, cəsarət, namus və qeyrət nümunəsi hesab edilmişlər.

Atalar ailənin hər bir üzvünü maddi cəhətdən təmin etmək üçün müntəzəm çalışmış və bu yolda heç bir çətinlikdən, əzab-əziyyətdən çəkinməməyi özlərinin müqəddəs borcu hesab etmişlər. Elə bunun nəticəsidir ki, türk övladları, türk gəncləri öz atalarına böyük ehtiramla yanaşaraq onların yanında artıq-əskik danışmamaq, ədəbsiz söhbətlərə yer verməmək, atadan qabaq nahara başlamamaq və s. kimi ədəb qaydalarını gözləməyə çalışmışlar. Atalar dünyalarını dəyişdikdə isə türk övladları atalarına hörmət və ehtiram əlaməti olaraq, onlara böyük məzar, heykəl, mərmər yazılı daşlar ucaltmaqla onların xatirələrini əbədiləşdirməyə, sanki cü-

zi də olsa, onlara borclarını qaytarmağa çalışmışlar. Ataya olan bu böyük hörmət türk xalqlarında ta qədimdən başlayaraq nəsidən-nəslə ötürülmüş və bizim zəmanəyədək gəlib çatmışdır.

Türk xalqlarında yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ata nüfuzu bu qədər böyük olsa da, heç vaxt ailələrdə ana haqqı tapdalanmamışdır. Əksinə ailələrdə analar atalarla birlikdə uşaqlarının tərbiyəsinə ciddi fikir verərək onları vətəndaşlıq hüququ qazanmağa hazırlamışlar. Vətəndaşlıq hüququnu isə türk uşaqlarına həddi-bülüğa çatdıqda göstərdikləri qəhrəmanlıq nümunəsinə görə ağsaqqallardan ibarət “el məclisi” vermiş. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud”da gördüyümüz Bayandır xanın rəhbərlik etdiyi el məclisi kimi.

Türklərdə belə bir adət də olub ki, ailəni iqtisadi cəhətdən təmin etmək məqsədi ilə yenicə ailə qurmuş gənclərə ata-ana varından pay ayrılırmış. Üstəlik bu pay başqa xalqlarda olan kimi valideynlərin ölümündən sonra deyil, əksinə onların sağlığında verilirmiş.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, türklər ailədə qadınlarına çox hörmət göstərmişlər. Məsələn, səyahət zamanı türk xanımları arabalarda, kişilər isə piyada gedərdilər. Türk qadınları əxlaqlı olduqları kimi, eyni zamanda çox qorxmaz, cəsur və hünərli olmuşlar. Onlar heç vaxt boş və mənasız həyat sürməmiş, həmişə zəhmətlə məşğul olmuşlar. Varlı xanımlar gərəksiz meyllərdən uzaq olmaq üçün ən yaxşı vasitə kimi tikiş tikməyi və toxumağı üstün tutaraq bu işlərlə məşğul olmuşlar. Türk xanımları bu cür sağlam düşünür və övladlarını da gələcək həyata belə hazırlayırdılar.

Qeyd olunduğu kimi, türklər ailədə uşaqların tərbiyəsinə ciddi fikir vermişlər. Türklərin ailələrində uşaqlarına necə nəsihət vermələrinə Mahmud Kaşğarının “Divanü Lüğat-it-türk” əsərində də çox rast gəlirik. Kaşğari Mahmud yazırdı:

“Ərdəm tilə ögrənübən bolma küvəz,
Ərdəmsizin ögünsə ənqməgüdhə ənqər.
Ərdəm dilə, ögrənibən olma lovğa,
Ərdəmsiz öyünsə imtahanda çaşar”(2, s. 285-286).

Yəni müəllif demək istəyir ki, ərdəm və bilik üçün çalışmaq, öyrənməkdən çəkinməmək və heç vaxt lovğalanmamaq lazımdır, çünki biliksiz, ərdəmsiz adam nə qədər özünü öysə də, imtahan vaxtı özünü itirər, başını itirər və aləmdə rüsvay olar.

M.Kaşğarının “Divani Lüğat-it-Türk” əsərində işlənmiş atalar sözü, məsəl, deyim və şeirlərin məzmununu da uşaqların tərbiyəsi məsələsinə türklərin necə diqqət yetirmələrinin bariz nümunəsidir. Onlardan bir neçəsinə diqqət yetirək:

“Böyüklüyə çatdığın zaman xoşxasiyyət ol,
Bəylər yanında yaxşılığa layiq adam ol” (2, s. 285-286).

Burada isə müəllif vurğulayır ki, insan mənəb sahibi olduğun zaman, yəni rütbə qazanıb ululuq məqamına çatanda xoşxasiyyət, bəylər yanında isə daim başqaları üçün xeyirxah, xeyir verən olmalıdır.

“Qonaq sənə uğrasa,
Vergil ona azuqluq,
Qarğış edər qonaqlar,
Kasad olsa qonaqlıq” (2, I, s. 301-302).

Şair bu bənddə demək istəyir ki, əgər evinə qonaq gəlsə, səni yad eləsə, ona ən yaxşı yeməklər ver, çünki yemək kasad olsa, qonaqların ehtiyacını ödəməsə, onda qonaqlar ev sahibinə öz etirazını bildirər, qarğış edərlər, ondan narazı qalarlar. Və yaxud başqa bir nümunə: “Uluğni uluğlasa, kut bulur – Kim öz ulusunu ulu saysa, qut tapar” (2, I, s. 323). və s. Yəni, müəllif qeyd edir ki, kim ki, böyüyünə, ulusuna, nəcabətinə hörmətlə yanaşırsa, o, mütləq xoşbəxtliyə, səadətə çatacaqdır.

Göründüyü kimi, türklər ailədə uşaqların tərbiyə məsələlərinə xüsusi diqqət yetirmişlər, hər bir sahəyə dair öz övladlarına tövsiyələr vermişlər.

Türklər ailə əxlaqı məsələlərində uşaqlarının tərbiyəsinə hər şeydən üstün tutmuş və çalışmışlar ki, özləri də övladları üçün zəhmətsevərlik, hünər, namus, qeyrət nümunəsi olsunlar.

Türklərin ailə tərbiyəsi gözəllik, böyüklərə hörmət, böyüklərin sözünü yerinə yetirmək, ədəb-ərkanlı olmaq, sadəlik, öyünməmək, igidlik, mərdlik və s. kimi insani keyfiyyətləri özündə əks etdirmişdir. F.Ə.Seyidov haqlı olaraq qeyd edir ki, “türklər uşaqların əxlaq tərbiyəsində yalan, başqasına zülm etmək, hərislik, acgözlük, içkiyə meyl, tərslik, inadçı olmaq və s. kimi mənfi sifətlərə qarşı mübarizə aparmağı ailənin müqəddəs borcu hesab etmişlər” (7, s. 25).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün məsələlər (əxlaq tərbiyəsi, ailə tərbiyəsi və s.) Yusif Balasaqunlunun da yaradıcılığında aparıcı rol oynamışdır. Həmin məsələləri müəllif mövqeyinə uyğun şəkildə nəzərdən keçirmək niyyətindəyik.

Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu bilig” əsəri «xoşbəxtlik nəsib edən», “elm”, “uğurlu məlumatlar verən” kitab deməkdir. Bu əsər təkcə ailə tərbiyəsinə dair məlumatlar deyil, bütövlükdə gənc nəsə hansı əxlaqi sifətlərin verilməsini və insanlara xoşbəxt olmağın yollarını göstərir.

Yusif Balasaqunlunun bu əsərində tərbiyə, əxlaq, davranış və digər məsələlər poetik şəkildə verilmiş, insanın həyatı, gələcəyi üçün önəmli olan mahiyyətlər sanki proqramlaşdırılmışdır. Kitabda insanın uşaqlıq, yeniyetmə çağlarından ahıllıq dövrünə qədər qarşılaşacağı bütün çətinliklərə sinə gərmək, onları dəf etmək üçün yollar göstərilmiş, etik normalar müəyyənləşdirilmişdir. Tərbiyə məsələləri əsərin süjet xəttini, kompozisiyasını çox zənginləşdirmişdir. Əsərdə elə bir hissə yoxdur ki, orada tərbiyə, əxlaq məsələləri özünü büruzə verməsin. Tərbiyə məsələsi insanı bəlkə də, xoşbəxtliyə aparan yolun ən önəmlisi, ən vacibidir. Tərbiyə, əxlaq məsələləri “Qutadğu biliy”in demək olar ki, ana xəttini təşkil edir.

Yusif Balasaqunlu “Qutadğu bilig” əsərində ailədə gənc nəsəlin tərbiyəsində ağıla, elmə və biliyə üstünlük verir. Müəllif göstərir ki, insan oğlunun qədir-qiyəti biliklə və anlayışla ölçülür. Bunu da Allahın lütfü hesab edən şair yazır:

“151. Tanrı kimə ağıl, idrak və bilik verdisə,

O, çox yaxşılıqlara əlini uzatdı.

152. Biliyi böyük bil, idrakı ulu,

Bu iki şey yüksəldir seçilmiş qulu.

154. Harda idrak olsa, orada ululuq olar,

Kimdə bilik olsa, o, böyük olar” (8, s. 26-27).

Beləliklə, Yusif Balasaqunlu verdiyi nəsihətlərlə valideynləri öz uşaqlarını elmlərə pıylənməyə, bilikli olmaq üçün ciddi çalışmağa və ağılla hərəkət etməyə yönəltməyə sövq etmək istəyir.

Yusif Balasaqunlu özü bir dövlət xadimi (hacib) olduğu üçün dövlətçiliyin qorunması işində vətənpərvərlik tərbiyəsinin necə vacib olduğunu dərinləndən dərk edirdi. Ona görə də gənclərin ailə tərbiyəsində vətənpərvər gəncləri necə görmək istədiyini belə vurğulayırdı, o, gəncləri fiziki cəhətdən möhkəm, cürətli, siyasətçi, düşmənə qarşı qəddar olmaq ruhunda böyütməyi lazım bilərək yazırdı: “Döyüşdə ürəkli igidlər lazımdır. İgiddə isə bir neçə nişan gərək, yağiya qarşı üz tutanda, səfərə çıxanda, düşmənlə üzləşərkən, düşməni görüncə gərək aslan ürəkli, həm də pələng biləkli olsun”.

Müəllif daha sonra bu cür igidləri idarə edəcək sərkərdələri də xarakterizə edərək yazırdı: “Sərkərdə heysiyyət sahibi olmalı, düşməndən qisas almalı, şərəf duyğusuyla yağını tar-mar etməli, xoşxasiyyət və təvazökar olmalı, pislərə qarşı zabitəli, yaxşılara qarşı xoş üz göstərməli, adı, şöhrəti, mərdliyi yayılmalıdır. Sərkərdə həmçinin qaban kimi inadkar, qurd kimi qüvvətli, ayı kimi azgın, çöl sağırı (buğa) kimi kinli, qırmızı tülkü kimi hiyləgər, erkək dəvə kimi qisasçı, sağsağan kimi ayıq, qaya quzğunu kimi sərrast gözlü, aslan kimi dönməz, amansız, bayquş kimi gecələr oyaq olmalıdır” (8, s.180-182).

Deməli, Yusif Balasaqunlu ailələrdə gələcək üçün məhz bu cür igidlər böyüdüb tərbiyə olunmasını tövsiyə edirdi.

Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu bilig” əsərində gənclərin ailə tərbiyəsi məsələsində digər bir maraqlı məqam isə oğlan və qız uşaqlarının tərbiyəsi ilə bağlıdır.

“4504. Sənin ay üzülü oğlun – qızın doğulsa,
 Eviyədə tərbiyə ver, başqa adama tapşırma.
 4505. Yaxşı və təmiz bir süd anası tap,
 Uşaqlar sağlam böyüyər, uzunömürlü olarlar.
 4506. Oğul – qıza bilik və ədəb öyrət,
 Hər iki dünyada onlara xeyri dəyər.
 4507. Oğluna qız al, qızını ərə ver,
 Ömrünü dərdsiz keçir, ey xoşbəxt ər.
 4508. Oğula bütün ərdəmləri öyrət,
 Gələcəkdə bu ərdəmlər sayəsində varlı olsun.
 4509. Oğulu avara gəzməyə qoyma,
 Avara hər yana gedər, yazıq olar.
 4510. Qızı evdə uzun zaman saxlama,
 Yoxsa peşmançılıq səni öldürər” (8, s. 334-335).
 “1218. Atanın oğlu üzərində əməyi olsa,
 O, ata tərbiyəsilə yaxşı yetişər.
 1219. Ata oğluna sərt tərbiyə versə,
 Ata-ana bundan fərəh duyarlar.
 1220. Oğul sərt tərbiyə görməsə,
 Yava olar, ondan əlini üz.
 1221. Oğulun atası alim adamsa,
 Oğlunu yaxşı tərbiyə etməlidir.
 1223. Kimin oğlu-qızı ərköyün olsa,
 Onun payına ağlamaq düşər.
 1224. Ata uşağı kiçiklikdən tərbiyə etməsə,
 Günah uşağın deyil, atanındır.
 1225. Oğul-qızın xasiyyəti, əməli pis olsa,
 Bu, atanın pisliliyidir, uşağın deyil.
 1226. Ata uşağı tərbiyə edib, hər şeyi öyrədəndə,
 Uşaq yetişib böyüyəndə o sevinər.
 1227. Ey ata olan, uşağa sərt tərbiyə ver ki,
 Arxadan gələnlər sənə gülməsinlər.
 1228. Oğula, qıza bilik və mərifət öyrət,
 Bu mərifətlə onlar təmiz əxlaqlı olsunlar” (8, s. 106).

Yuxarıdakı beytlərdən aydın görünür ki, Yusif Balasaqunlu ailədə uşaqların tərbiyəsi məsələsində fərdi tərbiyəni, valideynlərdən isə daha çox atanın əməyini ön plana çəkmişdir. Daha doğrusu, uşaqların tərbiyəsində daha çox atanın məsuliyyət daşdığı xüsusi vurğulanmışdır.

Yusif Xas Hacib qızları məktəbdə yox, evdə tərbiyə etməyi vacib bilirdi. Hacibə görə qızların tərbiyəsini cahil valideynlərə deyil, namuslu, doğrucul, təmiz, mehriban dayələrə tapşırmaq lazımdır. Bu dayələr uşaqlara, xüsusilə qızlara elə ədəb qaydaları və elm öyrətməlidir ki, valideynlərin həm bu dünyada, həm də o dünyada üzvləri ağ olsun. Yusif Balasaqunlunun qızların tərbiyəsində belə qəti mövqə tutması başa düşüləndir, çünki bu cür yanaşma bir tərəfdən onun yaşadığı dövrün, mühitin təsirindən, digər tərəfdən isə islamın qadın hüquqlarını dərinədən mənimsəməsindən irəli gəlirdi.

Yusif Xas Hacibin fərdi təlimə aid baxışları, yəni uşaqların xüsusi dayələrə tapşırılması və s. kimi fikirləri ondan 9 əsr sonra yaşamış Fransa burjua inqilabının ideoloqlarından biri, böyük maarifpərvər Jan Jak Russonun (1712-1778) pedaqoji nəzəriyyəsinin əsasını təşkil etmişdir.

J.J.Russo uşağın təbiətə müvafiq təbii tərbiyəsini irəli sürmüşdür. Bu o deməkdir ki, tərbiyə uşağın təbiətini və yaş xüsusiyyətlərini hesaba almalıdır. Russo yazırdı: Təbiət tələb

edir ki, uşaqlar böyük olmaqdan əvvəl, uşaq olmalıdırlar. Russonun nəzəriyyəsinə görə “təbii tərbiyə” tərbiyəçinin uşağı dərin bilməsi, onun şəxsiyyətinə yüksək dərəcədə hörmət etməsi nəticəsində onu pis təsirdən qoruya bilər. Russo tərbiyədə uşaqların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını zəruri hesab edirdi. O, şablon, hamıya eyni üsulla yanaşmanın əleyhinə idi. Russo deyirdi ki, hər uşaq anadan olarkən özünə xas temperamentlə doğulur, bu da onların qabiliyyət və xarakterini müəyyən edir: bunu dəyişdirmək lazım deyil, inkişaf etdirmək və təkmilləşdirmək lazımdır.

“Russoya görə insanlar tərbiyəni üç mənbədən – təbiətdən, əşya və hadisələrdən, ətrafdakı insanlardan alırlar. Təbiət vasitəsilə tərbiyə insanın qabiliyyətlərini, hiss orqanlarını inkişaf etdirmək deməkdir. Əşya və hadisələrlə tərbiyə uşaq şəxsiyyətinə onu əhatə edən mühitlə təsir etmək deməkdir. İnsanlarla tərbiyə isə uşaq şəxsiyyətinə müəyyən məqsədlə edilən pədaqoji təsirdir. Bu üç amil eyni istiqamətdə, vəhdətdə həyata keçirilərsə, tərbiyə düzgün gedir” [6, s. 35].

Russo göstərirdi ki, “Valideynlərinin pis əməllərinin uşaqlarına keçməməsi üçün onlara fərdi dayələr tutub, elm və tərbiyə vermək faydalıdır”.

İstər Russonun, istərsə də Yusif Balasaqunlunun uşaqlara fərdi tərbiyə vermək ideyası birmənalı qəbul edilməməlidir. Çünki diqqət etdikdə görürük ki, əslində uşaqları ailənin təsirindən, yəni ana məhəbbəti və ata əzmindən uzaqlaşdırıb onlara fərdi tərbiyə vermək ideyası doğru deyildir. Hər iki mütəfəkkirin yaşadıkları dövrlərdəki mövcud olan cəmiyyətin təzadları onları, yəni hər iki pədaqocu fərdi tərbiyə ideyasına gətirib çıxarmışdır.

Eyni fikrə dünya ədəbiyyatının incilərindən sayılan Keykavusun “Qabusnamə” əsərində də rast gəlmək olur. X-XI əsr İrən feodal-quldar cəmiyyətindən, feodal həyatından bəhs edən bu əsərdə də ailədə uşaqların tərbiyəsi məsələsinə xüsusi bir fəsil həsr edilmişdir. Keykavusun tərbiyə ilə bağlı fikirləri Balasaqunlunun fikirləri ilə üst-üstə düşür.

Keykavus oğlu Gilanşaha xitabən yazırdı: “Ey mənim əzizim, əgər Allah sənə oğul versə, əvvəlcə ona yaxşı bir ad qoy, ikincisi, onu mehriban dayələrdən birinə tapşır, Quran oxumağı öyrət, böyüdükcə vuruş qaydalarını təlim et, qoy at çapmaq, silah oynatmağı öyrənsin, bilsin ki, hər silahdan necə istifadə edərlər, sonra övladına üzməyi öyrətməlisən. Elm və sənətdən hər nə öyrənmək lazımsa, hamısını övladına öyrət, beləliklə, sən atalığ borcunu və atalara xas olan mehribanlıq vəzifəsini yerinə yetirmiş olarsan. Hər elm və sənət bir gün işə yarayar. Elm alıb sənət öyrənmək övladın haqqıdır. Övlad pis də olsa, sən ona baxma, elm və sənət öyrətməkdə səhlənkarlıq göstərmə. Sən öyrətsən də, öyrətməsən də, həyat onu öyrədəcəkdir. Deyiblər ki, «Ata-anası tərbiyə etməyəni, gecə-gündüz tərbiyə edər». Sən elm və sənəti özünə miras edib övladına qoy get ki, onun haqqını yerinə yetirmiş olasan, çünki övlad üçün tərbiyədən yaxşı miras yoxdur. Övladın qız olsa, onu həyalı bir dayəyə tapşır, böyüyəndə ona bir müəllimə tut... Nə qədər ki, qız sənənin evindədir, onunla mehriban dolan, çünki qızlar ata və analarının əsiri olurlar... Qız yazıq olar, hər nəyin varsa, əvvəlcə qıza xərclə, onun işlərini düzəlt... Qız satan olma, onda kürəkən də mürüvvətli olub öz insanlığını yerinə yetirər...” (1, s. 116-120).

Göründüyü kimi hər iki müəllif, yəni həm Keykavus, həm də Yusif Balasaqunlu fərdi tərbiyəyə üstünlük verirdilər. Onlar göstərirdilər ki, uşaqlarla məşğul olan dayələr onları yalan, ikiüzlülük, paxıllıq kimi keyfiyyətlərdən uzaqlaşdırmalıdır.

“Qabusnamə”dən gətirdiyimiz nümunədən belə aydın olur ki, valideynin vəzifəsi uşağının tərbiyəli olmasına çalışmaqdır. Onun birinci, ən ümdə vəzifəsi isə uşağını dərin düşüncəli, xoş qəlbli, yüksək zövqlü, sağlam, ailəsini dolandırmağa qadir olan, hər hansı peşə və ya sənətə sahib, həyatda dik durmağı bacaran, ailəsinə və cəmiyyətə yararlı bir insan etməkdir.

Balasaqunludan və Keykavusdan gətirdiyimiz bütün nümunələr hər bir ailədə uşaqların tərbiyə işinin necə vacib və gələcək üçün necə əhəmiyyət kəsb etdiyinin bariz nümunəsidir.

Ailə tərbiyəsi barədə Yusif Balasaqunlunun bəzi maraqlı fikirləri Vəzir Aydoldunun hökmdar Gündoğu Elikə ünvanladığı “Vəsiyyətnamə”də verilmişdir. Əsərdə təcrübəli, anlaqlı

ixtiyar, dünyanı sınamış, bilmiş insanın dili ilə Yusif Balasaqunlu vurğulayırdı ki, “Uşağa biliyi, ədəb-ərkanı kiçikkən öyrətmək lazımdır, çünki kiçiklikdən bilik öyrənən həyatda müvəffəq olar. Bunun üçün oğula-qıza acımaq lazım deyil, lazım olsa «şillə yedirtmək» də olar, şillə oğul-qıza bilik öyrədir. Oğul-qız kiçiklikdə nə öyrənsə, qocalıb öləndək onu yaddan çıxarmaz” (8, s.125).

Təhlildən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, ailə tərbiyəsi insanın düzgün formalaşması, mə-nəvi cəhətdən kamilləşməsi, cəmiyyət üçün faydalı bir şəxsiyyətə çevrilməsi üçün vacib mə-sələlərdən biri və ən başlıcasıdır. Təmali möhkəm, sağlam olan, düzgün ailə tərbiyəsi görmüş insanlar da gələcək nəsillər üçün, millət və dövlət üçün çox əhəmiyyət kəsb edir. Milli zəminə, milli adət-ənənələrə bağlı olan ailə tərbiyəsi isə ümummilli mədəniyyətin, mədəniyyət-yətin təmizlənməsinə, durulmasına, saflaşmasına və dövlətçiliyin möhkəmlənməsinə təkan verir.

Ədəbiyyat

1. Keykavus. Qabusnamə. Bakı, “Azərənəşr”, 1989, 237 s.
2. Mahmud Kaşğari. Divani Lüğət-it-Türk. I cild. Bakı, “Ozan”, 2006, 511 s.
3. Məhəmməd Peyğəmbər. Kəlamlar. Bakı, “Gənclik”, 1990, 67 səh.
4. Qasımova L.N., Mahmudova R.M. Pedaqogika. Bakı, “Bakı Universiteti nəşriyyatı”, 2003, 535 s.
5. Qurani-Kərim, Bakı, “Azərənəşr”, 1992, 714 səh.
6. Seyidov Ə.Y. Pedaqogika tarixi. Bakı, “Maarif”, 1968, 418 səh.
7. Seyidov F.Ə. Türk xalqlarının tərbiyə və məktəb tarixinə dair. Bakı, “ADDU”, 1997, 188 s.
8. Yusif Balasaqunlu. “Qutudqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm”. Bakı, “Azərənəşr”, 1994, 486 s.
9. Ziya Göyalt. Türkçülüyn əsasları. Bakı, “Maarif”, 1991, 197 səh.

З.Г.Джабраилова

Вопросы семейного воспитания в произведении Юсифа Баласагунлу «Кутадгу билиг» Резюме

В статье анализируются вопросы семейного воспитания, представленные в произведении Юсифа Баласагунлу «Кутадгу билиг». Основные направления семейного воспитания практически одинаковы во все эпохи, т.е. остаются неизменными. Этими направлениями являются общечеловеческие ценности, справедливость, честь, достоинство и доброта, трудолюбие и любовь к людям, умение быть благодарным за добро и др.

Из анализа произведения видно, что стержнем семейного воспитания является опыт далеких поколений, уважение и авторитет родителей, их поступки, труд, модели поведения. Отец и мать почти всегда считаются главными лицами в деле семейного воспитания.

Произведение Юсифа Баласагунлу «Кутадгу билиг» является не только источником информации о семейном воспитании, оно также показывает, какие нравственные качества следует прививать подрастающему поколению, и как сделать людей счастливыми.

В книге также показаны пути и способы преодоления всех трудностей, с которыми человеку предстоит сталкиваться с детства и отрочества до взрослой жизни, а также определены важнейшие этические нормы жизни. Воспитательная тематика значительно обогатила сюжетную линию и композицию произведения. В произведении нет ни одного фрагмента, в котором не затрагиваются вопросы воспитания и нравственности. Вопрос нравственного воспитания, является пожалуй, самым главным, самым верным путем, ведущем человека к счастью. Воспитание и вопросы нравственности являются «красной нитью» произведения «Кутадгу билиг».

Z.H.Jabrayilova

Issues of family education in the work of Yusif Balasagunlu "Kutadgu bilig"

Summary

In the article, the issues of family upbringing, represented in work "Kutadgu bilig" by Yusif Balasagunlu are analyzed. The main directions of family upbringing are almost the same in all epochs, as a matter of fact they remain unchanged. Those directions are following: universal values, frankness, honor, dignity and kindness, hard work and philanthropy, the ability to be grateful for goodness, etc. Family upbringing was created in order to form these qualities. It is clear from the analysis that the experience of great-grandfathers, the respect and authority of parents, their activity, work, and behavior patterns are the core of family education. Father and mother are almost always considered the main persons in the family upbringing. So, the father is main role model for a boy, and the mother is main role model for a girl.

The work "Kutadgu bilig" by Yusif Balasagunlu is not only information about family upbringing, but also shows what moral qualities should be instilled to the young generation and the ways to make people happy. In the work the upbringing itself, morals, behavior and other issues are presented in a poetic way, and the matters, important for the life and future of a person are as if programmed. In the book the ways to stand and overcome all the difficulties that a person will face from childhood till the adulthood are shown, and main ethical norms are defined. The upbringing issues enriched greatly both the plot line and composition of the work. There is no part of the work where the issues of upbringing and morality are not manifested. The issue of upbringing is perhaps the most remarkable, the most important path leading to happiness. Education and moral issues are almost the main line of "Kutadgu Bilig".

Rəyçi: prof. K.A.Məmmədov

Redaksiyaya daxil olub: 06.07.2022